

Sanita Duka

Mg. art., mākslas zinātniece, doktorante; Latvijas Mākslas akadēmija

Mg. art., art scholar, a doctoral student; Art Academy of Latvia

E-pasts / e-mail: sanita.duka@gmail.com

DOI: 10.35539/LTNC.2024.0055.06

**Politiskā teātra skatuve par sieviešu tiesībām:
Rīgas Strādnieku teātra iestudējumi un diskusijas
par abortu paragrāfu izmaiņām
Sodu likumā Latvijā 1930.–1932. gadā**

**Political Theater Stage for Women's Rights:
Riga Workers' Theater Performances and Discussions
About the Amendments to Abortion Paragraphs
of Penal Code in Latvia, 1930–1932**

Atslēgvārdi:

modernisma teātris Latvijā,
sociāli aktīvais teātris,
reproduktīvās tiesības,
feminisms,
kreisā politika

Keywords:

modernist theater in Latvia,
socially engaged theater,
reproductive rights,
feminism,
leftist politics

Kopsavilkums

Rīgas Strādnieku teātrī iestudētās vācu dramaturgu Karla Krēdes un Frīdriha Volfa agitdrāmas veicināja aktīvas diskusijas par abortu sodiem Latvijā Kriminālkodeksa grozījumu apspriešanas laikā. Rakstā aplūkota teātra sabiedriski aktīvā loma un argumentēts, ka iestudējumu mākslinieciskā ietekme bija viens no nosacījumiem, kas mainīja sabiedrības viedokli par labu abortu sodu mīkstināšanai. Iestudējumu stilistikas izvērtēšanai izmantota formālās analīzes metode un sociālās mākslas vēstures pieeja. Pētījums papildina Latvijas teātra vēstures ainu ar mākslas un politikas mijiedarbes starpdisciplināru skatījumu. Rakstā secināts, ka Rīgas strādnieku teātra iestudējumu tēmas aktualitāte veda pie jauninājumiem mākslinieciskajās formās. Demokrātisko procesu rezultātā panāktās likumdošanas izmaiņas bija būtisks solis sieviešu tiesību aizstāvībai Latvijā.

Summary

Riga Workers' Theatre productions of the agitdramas by German playwrights Carl Credé and Friedrich Wolf contributed significantly to the active discussions about the amendments to the abortion paragraphs of the Penal Code in Latvia. The paper discusses the socially active role of the theater and argues that the artistic impact of the productions was one of the conditions that changed public opinion in favor of softening the abortion penalties. The formal analysis method and the social art history approach are used to evaluate the stylistics of the productions. This research adds to the field of Latvian theater history an interdisciplinary perspective at the intersection of art and politics. The article concludes that in the case of the Riga Workers' Theatre, the topicality of the productions led to innovations in artistic forms. The Penal Code liberalized due to democratic processes was a significant step in advancing women's rights in Latvia.

Skatītāji teātra zālē sauca: "Nost ar šo netaisnīgo likumu!" Protests bija izprovocēts Rīgas Strādnieku teātra pirmizrādē pret tikko kā publiskoto Sodū likuma izmaiņu projektu. Kriminālkodeksa apspriešanā viskarstākās diskusijas daudzās Eiropas valstīs, arī Latvijā, raisīja panti, kas aborta izdarīšanu pielīdzināja slepkavībai un paredzēja cietumsodu gan sievietei, kas pārtraukusi grūtniecību, gan ārstam, kas to veicis. Pretestība manifestējās plašās demonstrācijās par sieviešu tiesībām, saskaņotai rīcībai konsolidējās sieviešu sabiedriskās organizācijas. Saeimas kreisā koalīcija dienaskārtībā virzīja jautājumu par sieviešu vienlīdzības principa nostiprināšanu Civillikumā un aģitēja par radikālu izmaiņu nepieciešamību Krimināllikumā abortu regulējumā, lai likuma burts atbilstu laika garam. Rīgas Strādnieku teātrī grozījumu apspriešanas laikā trīs secīgi iestudējumi atklāja postošās sekas Sodū likuma pantiem par abortu veikšanu. Teātris bija kā tribīne jaunu iniciatīvu apspriešanai un nepieciešamo izmaiņu skaidrošanai.

Rīgas Strādnieku teātris sava laikmeta ainā izcēlās ar repertuāra tēmu aktualitāti, konsekvēnti formulētu kreisi centrisku politisko nostāju un mākslinieciskām inovācijām. Repertuārā iekļaujot laikbiedru lugas, uz skatuves tika atainoti notikumi, kas tajā laikā bija sabiedrības diskusiju un preses uzmanības lokā. Sodū likuma izmaiņu publiskās apspriešanas laikā uzvestas tika vācu autoru trīs lugas, kas skaļu rezonansi bija ieguvušas, nonākot uz Vācijas skatuvēm. Drāmas atainoja pašu autoru kā praktizējošu ārstu pieredzi un viņu tiesu prāvas. Drīz vien tās redzēja arī Rīgas skatītāji: Karla Krēdes (*Carl Credé*, 1878–1952) lugas "Paragrāfs 218" (*Gequälte Menschen §218*, 1927) pirmizrāde uz Rīgas Strādnieku teātra skatuves notika 1930. gada 7. decembrī. Šīs izrādes sižeta turpinājums "Justīcijas krīze" (*Justizkrise*, 1930) ar iestudējuma nosaukumu "Vai tiesa taisna?" – 1931. gada 14. novembrī. Trešā izrāde – Frīdriha Volfa (*Friedrich Wolf*, 1888–1953) "Ciankālijs" (*Cyankali*, 1929) – 1932. gada 29. oktobrī. Rakstā, secīgi apskatot iestudējumu dramaturģisko materiālu, tēmas atklāšanas mākslinieciskos paņēmienus un preses publikācijas, tiek meklēta atbilde, kā Rīgas Strādnieku teātra iestudējumi ietekmēja sabiedrisko noskaņojumu par labu sieviešu tiesībām reproduktīvajos jautājumos.

Raksta teorētisko pamatu veido pētījumi par teātri kā publisku un politisku telpu, kas izrādes mākslinieciskās norises un skatītāju mijiedarbībā reprezentē sabiedrību, pārstāvētās vērtības un utopiskās vīzijas, ko iekodē teātra sakrālā, rituālā un sociālā daba (Fischer-Lichte 2005; Fischer-Lichte, Wihstutz 2005). Strādnieku teātra mājvieta, Rīgas Tautas nams, bija kļuvis par kreiso intelektuāļu iecienītu pulcēšanās vietu. Izrādes notika vienstāva koka ēkā Tērbatas ielā 64, tai blakus tika celts jaunais Tautas

nams, kam projektā bija paredzēti trīs korpusi, no kuriem vienā – moderna teātra četrstāvu būve (Lejnieks 1995). Raksts papildina pētījumu lauku ar starpdisciplināru skatījumu mākslas un politikas zonu krustpunktā, izceļot sabiedriski aktuālas tēmas atklāšanai izmantoto māksliniecisko paņēmieni inovācijas.

Līdzšinējos latviešu teātra vēstures apskatos Rīgas Strādnieku teātrim veltītas atsevišķas nodaļas (Kundziņš 1953: 197–202; Kundziņš 1955: 201–206; Kundziņš 1972: 352–369; Sniedze 2006: 195–210; Zeltiņa 2010: 228–240). Padomju laikā konjunktūra pieprasīja noraidošu attieksmi pret teātra ieviestajiem stilistiskajiem jauninājumiem, kas tika apzīmēti kā formālistiski, izvēlētā repertuāra saturs izpelnījās kritiku kā meņševistiski orientēts (Hausmanis 1970: 429; Kundziņš 1953: 198). Pēdējās desmitgadēs iesākta teātra darbības nozīmes pārvērtēšana (Hausmanis 2002; Mamaja 2002; Vanaga 2016). Šajā rakstā iestudējumu stilistika analizēta, balstoties uz līdzšinējiem pētījumiem, vizuālo materiālu formālo analīzi un sociālās mākslas vēstures pieeju, kas dramatiskās mākslas izteiksmes skata nevis kā pašpietiekamas, bet kā rīku politisku un sociālu mērķu sasniegšanai. Iestudējumu politiskie mērķi kontekstualizēti ar sieviešu studijām Latvijā (Lipša 2013; Lipša 2022) un pētījumiem par abortu reformu Vācijā (Grossmann 1978; 1995; Usborne 2007), kā arī citās Eiropas valstīs (Brooke 2001; Franč 2012; Šefrna 2023). Pierādot, ka Rīgas Strādnieku teātra stratēģiskais mērķis bija ietekmēt sabiedrisko domu un diskutēt par sieviešu reprodūktīvajām tiesībām, rakstā analizēta demokrātisko procesu rezultātā panāktā likuma normu liberalizācija un tās nozīme sieviešu tiesību jomā Latvijā, kā arī starptautiskā kontekstā.

Demokrātiskais viedokļu šahs: diskusijas par sieviešu reproduktīvajām tiesībām

Tēmas aktualitāti apliecina plašais un sazarotais diskusiju turpinājums mūsdienās “pret” un “par” abortus regulējošajām likuma normām. Pirmajā tuvinājumā vispārinot diskusiju kopainu: labējie politiskie spēki savu nostāju pret abortiem pamato ar reliģiskiem un morāli ētiskiem motīviem, iestājoties “par dzīvību”, bet kreisi liberālie aizstāv sievietes tiesības “par izvēli” nevēlamas grūtniecības pārtraukšanai. Divas galvenās pretējās pieejas – “par dzīvību” (*pro-life*) un “par izvēli” (*pro-choice*) ir morālā dilemma, kur jāizšķir prioritāte augļa tiesībām uz aizsardzību vai sievietes tiesībām. Cieņpilnas diskusijas izvēsuma piemēru dod Keitas Grīslijas (*Kate Greasley*) un Kristofera Keizora (*Christopher Kaczor*) viedokļu sadursme, kas izspēlēta publikācijā (Greasley, Kaczor 2018), kurā pirmajās divās nodaļās abi autori izklāsta savus argumentus, tad nākamajās iebilst viens otram un divās noslēguma nodaļās sniedz īsas atbildes uz iebildumiem. Abi autori

nozīmīgās akadēmiskās publikācijās pamatojuši savu nostāju un izskaidrojuši pretstāvošo pozīciju argumentus (Greasley 2017; Kaczor 2011). Grīslīja pārstāv "par izvēli" pozīciju un norāda, ka tā ietver iespēju "par dzīvību" izvēlei. Savukārt Keizors atklāj personīgo stāstu, ka ir dzimis kā neplānots bērns, un pateicas savai mātei par viņas izdarīto izvēli "par dzīvību". Akadēmiskā viedokļu pretstāvēšanā parādīta to savstarpējā saistība, kur viena pozīcija neizslēdz otru. Tomēr sabiedriskās diskusijas parasti izskan asi. Jautājums par aborta veikšanu ir personīgi sensitīvs un sociāli nozīmīgs. Pēc būtības tā ir morālā dilemma, kas nav viennozīmīgi atrisināma argumentācijas ceļā.

Latvijā būtiska diskusija notika 2012. gadā, kad bažas par slēptu aborta aizlieguma iestrādāšanu normatīvajos aktos parādījās, apspriežot formulējuma "katram bērnam" nomainu uz "katram bērnam no ieņemšanas brīža"¹. Saistībā ar aktīvo sabiedrības interesi Saeimas Demogrāfijas lietu apakškomisijas sēdi pārcēla uz publisku konferenci "Tiesību uz dzīvību tvērums mūsdienu sabiedrībā" (Saeima.lv 2012). Diskusiju rezultātā panāktā grozījuma neieviešana bija pagaidu kompromiss jeb juridiskajā terminoloģijā *modus vivendi*, kas pusēm dod iespēju uz laiku panākt izlīgumu. Jauns diskusiju vilnis radās saistībā ar 2022. gada aprīlī pieņemto regulējumu, kas atvieglotu grūtniecības pārtraukšanu no kara bēgošajām Ukrainas sievietēm (LV portāls 2022). Saistībā ar to pretrunīgu rezonansi ieguva Katoļu baznīcas arhibīskapa Zbigņeva Stankeviča sociālajos medijos publiski paustais viedoklis, ka abortu izraisītās psiholoģiskās traumas ir lielākas nekā izvarošanas rezultātā ieņemta bērna iznēsāšana. Stankeviča izteiktos apgalvojumus analizēja *Re:Baltica* faktu pārbaudes projekts *Re:Check*, secinot, ka izteiktais viedoklis nav pamatots pierādītos faktos (Siliņš, Puriņa 2022). Teoloģiski atspēkojošu rakstu tam veltīja Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātes izdevums "Ceļš / The Way" (Titāns, Jansone 2022). Neapsīkstoša diskusija ir būtiska līdzsvarota demokrātiska risinājuma panākšanai, pozicionējot savu viedokli un konfrontējot to ar pretējo, tiek dota iespēja izvērtēt labāko risinājumu. Tāpēc nozīmīgi ir apzināties vēsturiski veidojušās likumsakarības, kas nosaka pašreizējā brīdī pastāvošo *modus vivendi*. Rakstā ar teātra iestudējumu analīzi rekonstruētas starpkaru periodā notikušās diskusijas un viedokļu pretstāvēšana.

Politiskā skatuve sieviešu tiesību pārstāvībai

Diskusijas par abortu paragrāfiem visā Eiropā notika saistībā ar politikajām izmaiņām pēc Pirmā pasaules kara. Demogrāfija, reprodutīvās tiesības un abortu sodāmība ir savstarpēji saistīti jautājumi, kuru

1 Diskusiju raisīja Bērnu tiesību aizsardzības likuma 7. pants, kas paredz bērna tiesības uz dzīvības un attīstības aizsardzību, tā tika izvēsta žurnālā "Jurista Vārds" (2012, Nr. 729, 732, 733, 742).

normatīvā regulējuma veidošana ir dinamisks kompromisu process, kas specifiski risinās katrā valstī. Pašlaik spēkā esošajā LR Krimināllikumā sodu par neatļautu abortu paredz 135. pants un par piespiešanu izdarīt abortu 136. pants (Latvijas Vēstnesis 1998). Latvijas normatīvie akti vēsturiski bija balstīti Hanzas savienības tiesībās un Eiropas apgaismības idejās. Tiesību aktos, kas bija spēkā Latvijas teritorijā, sodi par grūtniecības pārtraukšanu parādījās 16. gadsimtā, un kopš tā laika līdz pat 20. gadsimtam mākslīgi veikts aborts tika pielīdzināts slepkavībai (Krauss, Pastile 2002: 20). Nodibinot Latvijas valsti, kriminālos sodus regulēja pārņemtais Krievijas 1903. gada Sodū likums (Valdības Vēstnesis 1918). No 1925. gada tika uzsākta likumu reforma, 1930. gadā jauno Sodū likuma projektu publicēja (Valdības Vēstnesis 1930), un sākās tā apspriešana. Trīs Rīgas Strādnieku teātra iestudējumi komentēja Sodū likuma abortu paragrāfus un deva ieguldījumu sabiedrības izpratnē par nepieciešamajām izmaiņām. Abortu panti citēti izrādes programmiņā un atklāta to bardzība:

Patlaban spēkā esošais sodū likumu § 434 skan: "Grūtniece, kas nomirdinājusi savu augli miesās vai nodzenot to, vai pielaidusi citu personu izdarīt augļa nomirdināšanu, sodāma ar cietumu." Saeimai gan iesniegts pārlabotais, it kā Latvijas apstākļiem piemērotais sodū likumu teksts, bet arī tas skan ne mazāk draudoši: "§ 465. Māte, kas nomirdinājusi savu augli, sodāma ar ieslodzīšanu pārmācības namā uz laiku, ne ilgāku par trim gadiem."² (Strādnieku teātris 1930)

Par pamatotu un pārdomātu izvēli repertuārā iekļaut lugas, kas izskaidro normatīvo aktu izmaiņas, liecina tas, ka Rīgas Strādnieku teātra valdes locekļi Kārlis Dziļleja (Kārlis Tīfentāls, 1891–1963) un Nikolajs Valters (1900–1979) publicējuši juridiski publicistiskus rakstus par abortu tiesisko regulējumu. Dziļleja bija Strādnieku teātra direktors (1931–1934), literāts un sabiedrisks darbinieks, studējis Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tieslietu zinātņu fakultātes Tieslietu nodaļā. Savus sabiedriski juridiskos apcerējumus, kur skatītas tēmas par laulību uz vienlīdzīgas partnerības pamatiem, dzimstības regulēšanu un bērnu tiesībām, viņš publicēja atsevišķā izdevumā "Tiesa un taisnība" (Dziļleja 1927). Rakstā "Abortu sodāmība" (Dziļleja 1927: 33–53), kas publicēts kriminālkodeksa jaunās redakcijas izstrādes laikā, Dziļleja norādīja, ka Tieslietu ministrijas Likumu reformas komisija pagājusi garām abortu paragrāfiem, neatrazdama par vajadzīgu tur neko mainīt. Autors izvirzīja priekšlikumu, ka Sodū likuma projektā vajag paredzēt izmaiņas, kas kalpotu sociālai un medicīniskai mātes un bērna aizsardzībai, kā arī uzsvēra nepieciešamību šo jautājumu risināt ne tikai juridiski un apkarot ar sodu bardzību, bet izvērst kā politisku jautājumu dzimstības regulēšanai, risinājumus rodot ar audzināšanu un izglītošanu, sociālā atbalsta un medicīnisko pakalpojumu pieejamību. Savukārt advokāts Nikolajs Valters publikācijā

2 Rakstā izmantotajos citātos saglabātas oriģinālās vārdiskās izteiksmes formas, labojot ortogrāfiju uz pašlaik pieņemto.

"Aborta sodāmība pēc Latvijas sodu likumiem" (Valters 1933) rezumēja Eiropas valstīs un Latvijā veiktās krimināllikumu izmaiņas. Valters secināja, ka kopējā tendence reformētajos likumos bija neatcelt kriminālatbildību par abortu kā dzīvības atņemšanas nodarījumu, bet samazināt soda mēru un ilgumu, kā arī ieviest negatīva formulējuma atrunas gadījumiem, kad sods nebūtu jāpiemēro. Pēc Valtera uzskata Latvijas jaunais likums pilnā mērā saskanēja ar Eiropas valstu praksi, vistuvāk līdzinājās Dānijas, Čehijas, Polijas kodeksam. Izņēmumi bija tikai dažas valstis, piemēram, Šveicē bija izskanējis ierosinājums dekriminalizēt abortus. Padomju Savienībā abortu aizliegumu atcēla 1922. gadā un atkal ieviesa 1936. gadā ar politisku bezierunu nostādni, ka, pateicoties "revolūcijas paveiktajai sievietes galīgai un pilnīgai emancipācijai" (Goļakovs 1947: 204), sievietēm ir pa spēkam tikt galā ar komunisma celtniecību, darbu un mātes pienākumiem. 1940. gadā, kad Latvija tika uzņemta Padomju Savienībā, Vissavienības likumi stājās spēkā arī Latvijas PSR teritorijā, tajā skaitā arī 1936. gada 27. jūnija likums "Par abortu aizliegšanu". Pēc Staļina nāves 1953. gadā tika atcelta kriminālatbildība grūtniecēm, kas izdarījušas abortu, un kopš šī laika legāli veikts aborts Latvijas teritorijā nav krimināli sodāms (Blūma, Reigase 1972: 13). Zīmīgi, ka abortu aizlieguma atcelšana Latvijā (LPSR APP Ziņotājs 1956) izziņota reizē ar "Māte varone" goda nosaukuma piešķiršanu 22 daudz bērnu mātēm. Padomju direktīvā kriminālatbildības atcelšana, tad atjaunošana un atkal atcelšana bija krass pretstats Latvijā notikušajam demokrātiskajam likumu apspriešanas procesam, ko būtiski novērtēt mūsdienu kontekstā, kad Krievijā sāka propaganda par abortu aizlieguma atjaunošanu.

Abortu skaita pieauguma sociālie iemesli pēc Pirmā pasaules kara bija dzimumu disproporcija, ekonomiskā depresija, inflācija, bezdarbs. Aborti bija aizliegti, bet notika un tika apspiesti, tie bija kā publiskais noslēpums. Par to, ka sabiedrībā uz abortiem skatījās ar iecietību, liecina maigais apzīmējums "eņģeļišu taisītāji", ko skarbā apzīmējuma "kaktu dakteris" vietā lietoja sensāciju rakstos, karikatūrās, policijas ziņu atreferējumos un arī Saeimas debatēs. Piemēram, karikatūra ar pārišiem zaļumos un divām "eņģeļišu taisītājām", kas priecājas: "Rudzi zied... Būs mums maizīte..." (Lapsene 1923: 5) vai ilustrācija ar daiļavu, kas no papīra gatavo eņģeļišu figūras un karina eglītē, pirmssvētku feļetonam, kura tekstā ironizēts par preses sensāciju ikdienišķo saturu: "[N]edēļa sākās bez sniega, bez valdības un bez rožainām nākotnes cerībām. [...] [A]siņainas slepkavības un pašslepkavības, briesmu romāni avīzēs, stāsti par kailumu klubiem, par eņģeļišu taisītājām, par kokaīna šausmām un krogus briesmām." (Svari 1924: 407) Rīgas Strādnieku teātra iestudētajās drāmās eņģeļišu taisītājas bija komiski, negatīvi blakus personāži, galvenās lomas bija izmisumā iedzītajām sievietēm un ārstiem, kas savus pienākumus un sirdsapziņu konfrontēja ar abortu aizlieguma pantiem.

Publika uz apsūdzēto sola: aborta paragrāfu drāmas Vācijā

Par līdzzināšanu noziegumā pastāv kriminālbildība. Ja sabiedrība zināja par notiekošiem krimināliem nodarījumiem, bet noklusējot tos pieņēma, tad visa sabiedrība bija līdzzinātāja desmitiem tūkstošu ik gadu veiktiem abortiem. Teātra publikai apsūdzēto sola vieta bija ierādīta ievērojamā politiskā teātra režisora Ervina Piskatora (*Erwin Friedrich Maximilian Piscator*, 1893–1966) iestudējumam Vācijā, Lesinga teātrī (*Lessing-Theater*) Berlīnē. Tā bija skatuves versija ginekologa Karla Krēdes ieslodzījumā rakstītajām piezīmēm, kas tika publicētas ar viņa advokāta palīdzību un gleznotājas Kētes Kolvicas (*Käthe Kollwitz*, 1867–1945) ilustrācijām. Iestudējumā atainots paša autora aresta iemesls, projekcijās citēti likuma panti, inscenēta tiesas sēde, kurā apsūdzēto sols ir iekārtots tā, it kā uz tā atrastos publika. Iestudējums padarīja apcietināto ārstu Krēdi par visvairāk spēlēto autoru uz Vācijas skatuvēm 1929./1930. gada sezonā (Pollähne 2023). Piskators par abortu tēmu iestudēja divas izrādes, abas 1929. gadā. Otrā bija Frīdriha Volfa "Ciankālijs". Abu viņa izvēlēto autoru lugas nonāca arī uz Rīgas Strādnieku teātra skatuves 1930.–1932. gadā.

Karls Krēde bija vācu ārsts un sociālās ētikas speciālists, aizstāvis tiesībām uz abortu. Cietumā viņš aprakstīja savu apsūdzību pēc 218. paragrāfa, un tā aizsākās viņa rakstnieka karjera. Piskatora versijā vienā iestudējumā bija apvienoti abu lugu sižeti, kam Rīgas Strādnieku teātra iestudējumos doti nosaukumi "Paragrāfs 218" un "Vai tiesa taisna?". "Ciankālija" autors Frīdrihs Volfs dramaturga darbību aizsāka pēc Pirmā pasaules kara un atzinību ieguva kā ekspresionisma lugu autors. Kopš Volfs pievienojās komunistiskajai partijai un publicēja eseju sējumu "Māksla ir ierocis" (*Kunst ist Waffe*, 1928), viņa ieroči bija aģitlugas, kas pauda politisku vēstījumu. Starp šīm lugām ir arī "Ciankālijs" (Wolf 1928). Tā tika uzvesta Berlīnē, Leipcīgā, Tīringenē, kā arī nelielos provinces teātros. Viens no iestudējumiem, ko realizēja Jauno aktieru grupa (*Gruppe Junger Schauspieler*, 1928–1933), to aizveda turnejā uz visām lielākajām Vācijas pilsētām un pēc tam uz Šveici. "Ciankālijs" kļuva par sensāciju, iestudējumi izraisīja skandālus, izrādes tika apvienotas ar aģitācijas akcijām un reizēm beidzās ar kautiņiem, kurus provocēja nacionālsociālisti.

1931. gada 19. februārī Volfs, kā arī sievietes ārstes un tiesības aizstāve Elze Kīnle (*Else Kienle*, 1900–1970) tika arestēti. Viņi bija apsūdzēti par komerciāla labuma gūšanu, veicot abortus un sniedzot nepieciešamās medicīniskās izziņas vairāk nekā 100 sievietēm. Procesā celta prasība arī visu viņu klientu tiesāšanai. Volfa un Kīnles aresti nonāca arī Latvijas preses izdevumu slejās. Laikraksts "Jaunākās Ziņas" publicēja rakstu par sašutuma vilni, kas Berlīnē izvēršies teatrāli: Piskators pārtraucis ieplānotās izrādes un trīs vakarus izrādījis Volfa "Ciankāliju", apvienojot to ar protesta sapulcēm. Zīmīgs rakstā lietotais izteiciens: "Mēs varam arī sacīt, ka tagad ir iesācies

"Ciankālija" ceturtais cēliens, jo pašai lugai ir tikai trīs cēlieņi." (Rafkajs 1931) Kā aculiecinieks par to raksta "Jaunāko Ziņu" redaktors un teātra kritiķis Jānis Kārklīšs (1891–1975): "Pirms pāris gadiem "Ciankālija" izrādes sacēla skandaložu sensāciju Vācijā un Polijā. Man gadījās toreiz redzēt šo drāmu Berlīnes rupji naturālistiskā un Varšavas asi reālistiskā traktējumā. Grūti pateikt, cik sabiedrības skandāli toreiz bija īsti, cik inscenēti, bet iespaids abos gadījumos bija tiešām satriecošs. Ļaudis starpbrīžos sēdēja mēmi, teātrus atstāja kā apskurbuši." (Kārklīšs 1932) Dzīvē izspēlētajā lugas ceturtajā cēlienā autors bija pārvērties par apsūdzēto un viņa pacientes par līdzvainīgām. Krēdes lugu "Vai tiesa taisna?", kurā par aborta izdarīšanu tiesāts tika ārsts, Rīgas Strādnieku teātrī iestudēja novembrī, bet reālie notikumi Vācijā bija risinājušies tā paša gada februārī.

Kā runāt par abortu teātra valodā?

Izrādes par abortu paragrāfu Rīgā notika uz diskusiju saasinājumu vilņa. Trīs secīgos Rīgas Strādnieku teātra iestudējumus par abortu tēmu iespējams apskatīt kā kreisās koalīcijas virzīto Sodu likuma grozījumu izskaidrošanas kampaņu. Krēdes "Paragrāfs 218" tika iestudēts divus mēnešus pēc jaunā Sodu likuma projekta publicēšanas: likums publicēts 1930. gada 8. oktobrī, pirmizrāde notiek 7. decembrī. Izrāde bija aģitējoša, tā bija trauksmes celšana par Sodu likuma tālāku virzīšanu bez būtiskām izmaiņām abortu kriminālo sodu punktos. Krēdes otras lugas iestudējums "Vai tiesa taisna?" bija iepriekšējās izrādes stāsta turpinājums par ārsta tiesas procesu. Tā pievērsa uzmanību reālajām tiesu prāvām kā sekām, ko rada netaisnīgais likums. Trešās lugas iestudēšanas laiks sakrīt ar sociāldemokrātu frakcijas likuma izmaiņu priekšlikumu iesniegšanu un izskatīšanu Saeimas sēdē 1932. gada oktobrī (LR IV Saeimas IV sesija 1933). Volfa lugas "Ciankālijs" iestudējums panāca emocionālu līdzpārdzīvojumu kriminālā soda draudu upuriem. Skaudrais stāsts par jaunas meitenes nāvi pēc ciankālija iedzeršanas, lai izraisītu spontāno abortu, bija aicinājums uz rīcību. Atbalsojums reālajā dzīvē Latvijas situācijā bija sieviešu organizāciju konsolidācija, lai sekmīgi virzītu diskusiju (Lipša 2022). Uz politiskās skatuves kaislības ap likuma grozījumiem izspēlējās trīs saspringtās Saeimas sēdēs 1932. gada decembrī (LR IV Saeimas IV sesija 1933), kurās pieņēma aborta sodus atvieglujošus grozījumus. Politiskajās norisēs un sabiedriskajā domā tika panāktas izmaiņas par labu pragmatiskai izpratnei par pastāvošo sodu bezspēcīgumu abortu skaita pieauguma ierobežošanai un nodarīto milzīgo postu desmitiem tūkstošu sieviešu dzīvē.

Tēmas aktualitāte prasīja mākslinieciski meklēt iedarbīgu formu satura atklāšanai. Trīs iestudējumi Strādnieku teātra nozīmīgāko dekoratoru sniegumā vērtējami kā piemēri būtiskām sava laika tendencēm skatuves telpas iekārtojumā. "Paragrāfa 218"

iestudējumam dekorācijas veidoja Mihails Jo (Meiers Jofe (*Joffe*), 1895–1960), scenogrāfs, gleznotājs un grafiķis. Viņš izmantojis savam rokrakstam raksturīgas skatuves konstrukcijas ar vairāku līmeņu spēles laukumiem, kas lugas satura izspēlē ienesa teatrālisma efektu. Grafiski izsvērtā kompozīcija bija papildināta ar sadzīviskiem rekvizītiem un kostīmiem, kas saderēja ar lugas materiāla dokumentālo raksturu. Notikumu turpinājums izrādē "Vai tiesa taisna?" risināts Arnolda Vilkina (1904–1979) veidotajās dekorācijās, kur ainu dinamiskai pārmaiņai izmantota griežama skatuves platforma. Trešā izrādē "Čiankālijs" bija mākslinieciski iespaidīga ar Herberta Līkuma (1902–1980) skatuves telpas iekārtojumu, kas, atainojot nabadzīga strādnieku pagraba dzīvokļa "atsegumu" uz Rīgas torņu siluetu fona, pārcēla notikumus uz Latviju. Tas apliecina, ka laikmetīgs saturs veicināja skatuves tehnisko paņēmieni jauninājumus.

Pirmā uz Rīgas Strādnieku teātra skatuves parādījās Karla Krēdes izrādē "Paragrāfs 218" Kārļa Freinberga (1884–1967) tulkojumā un Olgas Bormanē (dzimusi Groskaufmane, 1893–1968) režijā. Stāsts par strādnieku ģimeni parādīja situāciju, kā abortu aizlieguma likuma panti ietekmē maznodrošināto cilvēku dzīvi. Strādnieku kvartālā nelielu dzīvokļu namā kaimiņos dzīvo liela ģimene un pensionāru pāris. Noltes: vīrs ar sievu, pieci bērni, vecākā meita Līze (Malvīne Ustube) ir prostitūta, vidējā – Mīce (Elza Bergmane) bijusi cietumā par aborta izdarīšanu un zaudējusi darbu, viņai ir līgavainis, šoferis Frīcis (Hermanis Vazdiks). Nolte, ģimenes galva (Edgars Zīle), arī bijis sodīts, pārtiek no gadījuma darbiem, dzer. Noltiene (Olga Bormane vai Olīta Starka-Stendere) ir stāvoklī, ģimenē gaidāms sestais bērns. Lūk, kas notiek, kad māte, gaidībās būdama, to paziņo savam vīram:

"NOLTE: (pēkšņi pieceļas, draudīgi tuvojas viņai): Olle, tas nevar būt! (Pauze.) Nu, tas atkal. Pilna māja bērneļu, bet nav noteikta darba. Paēdis neesmu, un tu nāc ar kaut ko tādu? Vienkārši nenobrīnīties, kā jūs visu atņemat! (Pauze.) Tagad beidz gausties, nekas nesanāks! (Pauze.) Vai esi bijusi pie ārsta? Ko viņš saka? (Pauze.) Tagad runā, cilvēk!" (Crede 1930, tulkojums autores – S. D.)

Visas iespējamās pretrunas un neatrisināmās problēmas savijas kopā – likuma pants, noziegums, pienākums, trūkums, bailes, izmisums. Kaimiņos dzīvojošais pensionāru pāris Šmits (Alfrēds Rentovics) un Šmitiene (Lūcija Baumanē) kļūst liecinieki Noltu ģimenes traģēdijai. Aborts pie kaktu dakteres Knoblohenes (Valija Skuja) beidzas ar Noltienes nāvi, bet slimokases ārsts Hanzens (Nikolajs Mūrnieks), kas ieradies, lai mēģinātu slimnieci glābt, tiek arestēts. Iestarpināta ir vidus aina, kas notiek pie mirtiesneša (Luijs Šmits), kur par aborta izdarīšanu taisnoties atnākusi fabrikanta Klēberga (Ģirts Bumbieris) sieva (Olga Matisone), kas dabūjusi izziņu aborta atļaujai tuberkulozes dēļ. Medicīnas padomnieks (Leonīds Leimanis) ir uzpirkts, un apsūdzētā tiek attaisnota. Uz skatuves atklāta liekulība un šķiru netaisnība: kas vienam nokārtojams, citam – neaizsniedzams.

1. attēls. Karls Krēde. "Paragrāfs 218". Rīgas Strādnieku teātris. Pirmizrāde 1930. gada 7. decembrī. RTMM 160189.

Figure 1. Carl Credé. *Paragraph 218* (§ 218). Riga Workers' Theatre. Premiere on 7 December, 1930. RTMM 160189.

Preses recenzijās, iztīrējot dramaturģiju, materiāls vērtēts kā naturālisma stilā sarakstīts (A. U. [Andrejs Upīts] 1930; Erss 1930; Sudrabkalns 1930). Andrejs Upīts (1877–1970) rakstīja: "Patiešām, tik vienkārši un tieši izcelt drausmīgo proletārieša sievas likteni nespēj profesionāli rakstnieki, tur vajadzīgs strādnieku kvartāla ārsts, kas šīs traģēdijas vērojis paša piedzīvojumos, vajadzīgs īsts dilettants, kas pēc to pašu vācu oriģinālā kritiķa Leo Berga konstatējuma vienīgi spēj parādīt mums dzīvi viņas nepārkārtotā, estētiskās fantāzijas nesagrozītā veidā." (A. U. [Andrejs Upīts] 1930) Teātra kritiķis Jānis Sudrabkalns (Arvīds Peine, 1894–1975) recenzijā laikrakstā *Segodnja večerom* norāda, ka materiāls ir "radikāls naturālisms paraugs" un tas tiek radīts "tīriem līdzekļiem", ievērojot "mākslinieciskās antiestētikas" principus. Sudrabkalns uzsver, ka īsti vietā ir "diezgan novazātais teiciens par īsto, neizskaistināto dzīvi", jo Krēde saviem personāžiem ļauj būt dzērājiem, rupji lamāties un nevis kaut ko notušē vai padara pieklājīgāku, bet tieši pretēji: "pasvīturo visu ar treknēm triepieniem un apvelk ar izcēlumiem, pievienojot izsaukuma zīmes". Viņa vērtējums par iestudējumu ir atzinīgs: "Tas neapšaubāmi ir teatrāls panākums visās nozīmēs, [...] jūtama ir dzīves duna, visas riskantās vietas ir pasniegtas prasmīgi, [...] kopējais

tonis ir paņemts precīzs, iespaids ir nopietns, cilvēcisks, dziļš." (Sudrabkalns 1930, tulkojums autore – S. D.) Jāsecina, ka tolaik naturālisms tika uzskatīts par aktuālu drāmas virzienu, kura paņēmieni izmantoti emocionāla iespaida panākšanai.

Dekorators Mihails Jo iekārtojumu veidojis askētiskiem izteiksmes līdzekļiem, ar grafiski pārdomātu līniju kompozīciju. Izrādes stilistika veidota, savienojot sadzīvi atainojošu naturālismu un ekspresionismam raksturīgo nosacītību un tipizāciju. Skatuves uzbūve veidota kā simultāna dekorācija, kas ļauj mainīt ainas un norises vietas bez pārbūvēm. Skatuves iekārtas divstāvu konstrukcija veido asimetriskas līnijas, kurās iezīmējas logi, starp otrā līmeņa platformas balstiem skatuves centrā ir kāpnes, pa labi un pa kreisi no tām nosacīti veidoti divi nelieli strādnieku dzīvokļi. Spriežot pēc melnbaltajām fotogrāfijām (Foto RTMM 160189, LNA 13984), atšķirīgās telpas iezīmētas ar dažādu krāsojumu. Iekārtojums papildināts ar sadzīves priekšmetiem un veido ikdienišķas darbības vidi. Pa labi – izrādes galveno personāžu, Noltu daudz bērnu ģimenes, mājvieta, kur izžauta veļa, centru veido saimes ēdamgalds ar dažiem krēsliem, stūrī ir malkas plīts, fonā – mazgājamā bļoda, veļas vanna un trauku plaukts. Kreisajā pusē – Šmitu dzīvoklītis ar etažeri, mežģīņu auduma pārklātu apaļu galdiņu un diviem krēsliem, rupja auduma aizkaru fonā. Nelieli podesti skatuves priekšplānā, kā arī starpsienas nišas no spraišļiem un plātnēm līdzsvaro kompozīciju un veido telpas nosacītību, kas ļauj darbību izvērst kā dinamisku montāžu un paralēli galvenajam notikumam padarīt redzamas arī blakus darbības, piemēram, kā no dažādām pusēm kaimiņi novēro ārsta Hanzena arestu Noltu dzīvoklī.

Rīgas Strādnieku teātris pārdomāti veidoja iestudējumos atspoguļoto problēmu izskaidrošanas un aģitācijas programmu. "Paragrāfa 218" programmiņā atspoguļoti dati par abortu situāciju: "Neraugoties uz 218. paragrāfu, Vācijā katru gadu izdara veselu miljonu abortu. Tātad nepieciešamība ir tomēr vēl lielāka, nekā bailes no soda. Pie tam tikai 5 no 1000, tas ir 5000 gadījumus gadā, nosoda tiesa. Bet simtiem tūkstošiem sieviešu iedzen neprašu rokās, kas nomirst vai top padarītas uz visu mūžu neauglīgas." (Strādnieku teātris 1930) Izskaidrojoši raksti tika publicēti sociāldemokrātu un arodbiedrību organizāciju presē. Piemēram, Rīgas Arodniecisko biedrību centrālbiroja izdevums "Arodnieks" publicēja rakstu "Strādnieku teātris cīņā pret likuma paragrāfu": "Tāds paragrāfs ir Vācijā, tāds pat arī Latvijā. Tamdēļ luga nāk īstā laikā, un tai visaktuālākā nozīme arī mūsu sabiedrībai." (Arodnieks 1930) Līdzīgi Piskatora teātra iestudējumam Berlīnē, pašā izrādes norisē bija ietverti likumus skaidrojoši un aģitējoši paņēmieni.

Būtiskas izrādē "Paragrāfs 218" bija interaktīvas ainas un ieaicināšana uz līdzdalību. Izrāde notika ne tikai uz skatuves. Programmiņā norādīts: "Uzmanību! Starpspēles notiek publikā, neliekaties traucēties." Izrādes trīs cēlieņi bija papildināti ar starpcēlienu darbībām. Par skatītāju atsaucību var spriest pēc recenzijām. Piemēram,

laikrakstā "Sociāldemokrāts" atstāstīta izrādes norise, sīki aprakstot iestarpinājumus, kas spēlēti publikas vidū. Tādi bija gan izrādes sākumā, gan abos starpbrīžos un beigās. Pirmā starpspēle sākās jau pirms izrādes, skatītājos iesēdinātie aktieri apmainījās replikām un starpsaucieniem. Beigu starpspēlē skaidroti tolaik spēkā esošie Latvijas likumos paredzētie sodi par abortu, kā arī izmaiņas likuma projektā. Recenzents atzīmē, ka skatītāju atsaucība "norīb kā pērkons" un visi kopā skandē: "Nost ar šo likumu!" "Tā klausītāji un skatītāji šinī speciālā drāmā kļūst par līdztēlotājiem, jo te tēlojas mūsu pašu dzīves likteņu mīņas veidojums. Un ja visa dzīve ir teātra spēle, tad mēs viņā tiešām vienreiz esam pārliecināti un aktīvi, pašu dzīvi veidojoši aktieri – jaunradītāji." (Gruzna 1930) Tieši tāpat publikas atsaucība raksturota arī žurnāla "Signāls" recenzijā: "Zālē skan nerimstoši aplausi, publika līdz ar tēlotājiem kliež: "Nost ar šo varmācīgo likumu! Nost!" Drāmas izveidojums arī par sevi ārkārtīgi interesants. Te nav parastā skatuves šablona – te publika var spēlēt un iedzīvoties līdz aktieriem." (A. T. [Ādolfs Talcis] 1930) Laikrakstā *Segodnja večerom* par publikas iesaisti norādīts, ka ovācijas bieži pārtrauc izrādi, un atreferēta pēdējās starpspēles norise: "Jūs domājat, ka Latvijā viss ir labāk? – tiešā tekstā jautā izrādes dalībnieki – Nebūt ne! Nolasīti tiek pašreizējā krimināllikuma 434. pants un arī Saeimā iesniegtā likuma grozījumu 465. pants. Šie likuma panti ir netaisnīgi, viņš saka. Publika saviļņojas un atskan trokšņaini aplausi. Kurš ir par un kurš ir pret abortu legalizāciju? Kādas ir jūsu domas par dzimstības kontroli? Ko jūs domājat par šiem ārstiem, tiesnešiem, likumu un sirdsapziņu? Par divām taisnībām nabagajiem un bagātajiem?" (Sudrabkalns 1930, tulkojums autores – S. D.) Kreisā prese atbalstīja iestudējuma aģitējošo raksturu un atzina novitāti aktieru veiktajai ieaicināšanai uz līdzdalību. Citādu viedokli puda konservatīvi noskaņotie kritiķi, kas pārmeta, ka, saņemdamus ievērojamus valsts pabalstus, Strādnieku teātris repertuāra izvēli un mākslinieciskos līdzekļus vērš uz idejisku propagandu un aģitāciju: "Š 218 autors kritikas spējīgam skatītājam liek brīnīties par to neloģiskumu un rupjumu, ar kādu viņš dzen savu aģitāciju. [...] Daļa spēles te pārnesta skatītāju telpā. Tā izteic attieksmi pret traktējamo tematu – krasi *pro* un *contra*. Šie izsaucieni, šis nemiers skatītājos izjūtami kā asi pātagas cirtieni. Intelīgents skatītājs, estētisks vērotājs grib mierā un zināmā izolētībā uzņemt sevi mākslas darba iespaidu bez tāda nervozas satrauktības starpnieka. Masas, pūļa suģestēšanai, ievirzīšanai gribētās ideoloģijas gultnē šis paņēmieni izdevīgs. Aktieru tiešie uzsaukumi skatītājiem izrādes beigās aizrauj jau attiecīgi noskaņotos prātus, un – izrādes mērķis visumā panākts." (Jēger-Freimane 1930) Plašais citāts reprezentē sabiedrības konservatīvās daļas viedokli un iezīmē politisko uzskatu konfrontāciju. Paustās bažas par politiskas nostājas izteikšanu teātra valodā nolasāmas arī kā atzinums Rīgas Strādnieku teātra nozīmei Latvijas teātru ainā un mākslinieciski iespaidīgajam sniegtumam.

“Vai tiesa taisna?” jautāts izrādē

Krēdes “Vai tiesa taisna?” bija stāsta turpinājums par iepriekšējā lugā arestētā ārsta Hanzena lietas izmeklēšanu, tiesu, cietumsodu un nāvi ieslodzījumā. Lugu tulkojuši Emīls Skujenieks (1903–1965) un Jānis Sudrabkalns. Tāpat kā iepriekšējā Krēdes izrādē režisore bija Olga Bormane, bet šoreiz dekorators – Arnolds Vilkins (Strādnieku teātris 1931b). Darbojās tie paši personāži – Doktors Hanzens (Luijs Šmits) un Tiesas priekšsēdētājs (Nikolajs Mūrnieks), kurus atveidojošie aktieri mainījušies lomām, bet Medicīnas padomnieks (Leonīds Leimanis), Knoblohe (Valija Skuja), Nolte (Edgars Zīle) turpināja savas lomas. Jauni personāži – Hanzena kundze (Olita Starka-Stendere) un meita Hilda Hanzena (Lūcija Baumanē), Aizstāvis (Hermanis Vazdiks). Aktieri tika mācīti, lai paši varētu veidot tēlu, improvizēt, attīstīt darbību un mizanscēnas uz skatuves. Tas darīja iespējamu izrādes iestudēšanu īsā laikā. Šī izrāde bija “ātrais” iestudējums, kas veikts trijās nedēļās.

Ekonomiskās krīzes laikā visi profesionālie teātri strādāja sasprindzinātā tempā un laida klajā pirmizrādes ik pēc divām līdz trijām nedēļām. Iespējams, sasteigtība bija iemesls, kāpēc šī izrāde saņēma daudz kritiskākas atsauksmes. Piemēram, Pāvils Gruzna (1878–1950), vairāku Strādnieku teātrī iestudētu lugu un programma-tisku rakstu autors, lielu daļu savas neapmierinātības vērsa tieši pret lugas materiāla attēlojumu uz skatuves. Viņaprāt, stāsta pirmajā daļā ārsts nav bijis tik bezpalīdzīgs un viegli salaužams, kā tas tēlots šajā iestudējumā. Viņam gribētos ārstu redzēt “spītējošāku, spēcīgāku un galu galā – uzvarošu”. Viņš iebilda, ka apsūdzētajam tiesā nav dots pēdējais vārds, kā arī ieteica izrādes beigās uz skatuves nerādīt nāves ainu cietumā. Recenzijā izteikti ieteikumi uzlabojumiem, tomēr atzīts skatītājiem dotais satricinošais un netaisnības novēršanu rosinošais iespaids (Gruzna 1931). Tieši publikas aktivitātes rosināšana bija būtisks šīs izrādes mērķis un arī Strādnieku teātra mērķis kopumā.

Lugas nosaukums “Justīcijas krīze” iestudējumā bija mainīts uz jautājuma formu: “Vai tiesa taisna?” Tas bija kā Strādnieku teātra jautājums skatītājiem, kas provocēja atbildi. Par iestudējuma sabiedrisko nozīmi no jurista viedokļa rakstīja Nikolajs Valters, kurš kā teātra valdes loceklis un brīvprātīgais juridisko jautājumu kārtotājs, iespējams, bija ieteicis to iekļaut repertuārā. Drāmā “Paragrāfs 218” uzdotie jautājumi par sodu pārveidi šajā iestudējumā mērķtiecīgi tika paplašināti uz tiesu iekārtas izmaiņām. Rakstā norādīts, ka iepriekšējā Krēdes luga un par to sarīkotie dispu-ti raisījuši lielu interesi. Sabiedrības domas iespaidā jaunajā Sodu likuma projektā jau panākti jūtami, kaut arī nepietiekoši uzlabojumi tieši jautājumā par abortu sodiem. Autora vērtējumā lugā tēlotā izmeklēšana, tiesa un ieslodzījums cietumā Latvijas situācijā būtu vēl smagāki (Valters 1931b). Valters tajā laikā darbojās Latvijas juristu kongresa organizācijas valdē (Valters 1931a), un viens no kongresa mērķiem bija

2. attēls, Karls Krēde. "Vai tiesa taisna?" Rīgas Strādnieku teātris. Pirmizrāde 1931. gada 14. novembrī.

Foto: Leonīds Leimanis. RTMM 160409.

Figure 2. Carl Credé. *Is the Court Fair?* Rīga Workers' Theatre. Premiere on 14 November, 1931.

Photo by Leonīds Leimanis. RTMM 160409.

veicināt diskusiju starp daudzajām juristu organizācijām, lai panāku ietekmi uz Sodu likuma grozījumiem. Valtera atsauksme par izrādi apliecina, ka viens no Rīgas Strādnieku teātra iestudējuma "Vai tiesa taisna?" mērķiem bija likumu reformas nepieciešamības izskaidrošana.

Otrās Krēdes lugas iestudējuma dekoratīvais ietērps bija veidots uz griežamās skatuves. Izrādes dekorācijas būve grūti novērtējama pēc izrādes fotogrāfijām (Foto RTMM 160405, RTMM 160409, RTMM 160410). Vienā no fotogrāfijām redzama frontāli attēlota tiesas zāle, otrā – cietuma kamera, trešā aina izveidota aiz proscēnijā iznesta restota loga rāmja. Liecība par dekoratora sniegumu atrodama recenzijā: "Neapšaubot A. Vilkina spējas vienkāršotā konstruktīvā dekorāciju stilā, var iebilst, ka šī ir drāma, kuru varēja tēlot ne tikai bez "griežamās" skatuves, bet arī bez dekorācijām, pie neitrāla aizkaru fona." (Gruzna 1931a) Tātad šajā iestudējumā bija izmantota griežama skatuves konstrukcija. Tāda bija veidota jau iepriekš izrādei "Amnestija" (1931), kuras programmiņā norādīts, ka skatuviskā iekārtojuma autors bijis režisors Jurijs Jurovskis (Georgijs Saruhanovs, 1894–1959), bet dekoratīvais izpildījums pieder Arnoldam Vilkinam (Strādnieku teātris 1931a). Tā bija inovācija, kas Strādnieku

teatrī tika ieviesta pirmo reizi Rīgā. Herberts Līkums "oriģinālas virpuļdurvis" dekorācijā izgatavoja jau 1929. gadā iestudējumā "Lidojošais ērglis". 1930. gadā griežamās skatuves iekārtu no sava teātra atveda Makss Reinharts (*Max Reinhardt*, 1873–1943) operetes "Sikspārnis" iestudējumam Latvijas Nacionālajā operā, bet tā tehniski labi nedarbojās un netika izmantota. Strādnieku teātra iestudējumos "griežamās ripas" kļuva par raksturīgu iezīmi. Lielisku dinamiku tās panāca tādos iestudējumos kā "Dzirneklis" (1931), "Emīls un Berlīnes puikas" (1931), "Sliežu bīdītājs" (1932) u. c. Jāsecina, ka aktuāls izrāžu saturs veicināja radošus skatuves iekārtojuma konstruktīvos risinājumus.

Likuma reformas prologs izrādē

Turpinājumu politiskajās cīņās par aborta pantu grozījumiem iezīmēja Frīdriha Volfa lugas "Ciankālijs" pirmizrāde. Strādnieku teātra iestudējuma tēmas un politiskās dienaskārtības sakritības atzīmētas preses atsauksmēs, kuras par šo izrādi sniegtas ne tikai kreisi noskaņotajā, bet arī liberālajā presē. "Dailes Magazina": "Vienā laikā uz Strādnieku teātra skatuves parādījās Frīdriha Volfa luga "Ciankālijs" un Saeimas sodu likumu komisijā iztirzā jautājumu par Sodu likumu 465. un 466. pantu grozījumu, t. i. abortu legalizāciju. [...] Pirmizrādi publikas pilnais nams uzņēma atsaucīgi. Izrādi noskatījās Saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš, daudz deputātu, ārstu, sabiedrisku darbinieku un intelligences." (Briedis 1932) "Jaunākās Ziņas": "'Ciankālijs' – drausmīga ilustrācija pēc sociāldemokrātu iesnieguma saeimai, prasot abortu legalizēšanu un dzimstības regulēšanu saskaņā ar mūslaiku sabiedrības interesēm." (Kārkliņš 1932)

Volfa luga vēstīja par strādnieka atraitnes (Olga Bormane) meitas Hētes (Olita Starka-Stendere) un Paula (Edgars Zīle) skarbo drāmu ar traģiskām beigām. Groteski un komiski bija liekulīgie tikumības sargi – mājas pārvaldnieks Prosniks (Luijs Šmits), avīžu pārdevējs Kukuks (Nikolajs Mūrnieks) un ārsts Mellers (Leonīds Leimanis). Sabiedrības sirdsapziņu personificēja strādnieks Maksis (Hermanis Vazdiks) un strādnieces (Valija Skuja, Austra Skuja). Lugas uzbūve no atsevišķām, nesaistītām ainām, kuras nomainās kā kino montāžā, bija raksturīga ekspresionisma drāmām. Šādu formu lugas autors izmantoja, jo sākotnēji sevi bija pieteicis kā ekspresionisma virziena dramaturgs, bet vēlāk pievērsās aģitējoša satura un reālistiskas formas darbiem. Recenzijā izrādes dramaturģija raksturota kā ekspresionisms, kas pāraudzis skarbā naturālismā (Sudrabkalns 1932). Volfa aģitlūgām raksturīga bija vienkārša sižeta shēma un nepārprotams ziņojums. Skatītājiem, sekojot personisko attiecību samezglojumam, bija jāuzdod sev jautājums – vai iespējams rast risinājumu?

Lugu "Ciankālijs" Kārļa Freinberga tulkojumā iestudēja Jānis Zariņš (1893–1979), dekorators bija Herberts Līkums, mūzikas konsultants – Aleksandrs Melli (1894–1968).

3. attēls, Frīdrihs Volfs. "Ciņkālījs". Rīgas Strādnieku teātris. Pirmizrāde 1932. gada 29. oktobrī. RTMM 160255.
Figure 3. Friedrich Wolf. *Ciņkālījs*. Riga Workers' Theatre. Premiere on 29 October, 1932. RTMM 160255.

Izrādes fotogrāfijās redzamā skatuves iekārta bija veidota asimetriski – skatuves kreisajā pusē atklājas dziļumā novietots fona gleznojums ar Rīgas torņu siluetiem, bet labajā – divstāvu dzīvojamās ēkas "atsegums", kur divos līmeņos var notikt darbība dažādos dzīvokļos (Foto RTMM 160255). Recenzenti skatuves iekārtojumu sauc par drūmu un pelēku, kas varētu iecināt par ieturēto krāsu gammu. Epiteti, kas veltīti stilam, norāda uz saskatīto konstruktīvisma iespaidu: "Līkuma konstruktīvās un tau-pīgās dekorācijas nekliedz, bet izrādei atturīgi piekļaujas." (Erss 1932) Herberts Līkums bija ietekmējies no Vsevoloda Meierholda (*Vsevolod Meyerhold*, 1874–1940) konstruktīva skatuves iekārtojuma idejām, tomēr viņa veidotās dekorācijas nekad nebija pilnīgi abstraktas, tās vienmēr iezīmēja reālas vides aprises. Šajā izrādē skatuves iekārtojums deva nepārprotamu norādi, ka darbība notiek strādnieku rajonā Rīgas nomalē, kas radīja tiešu asociāciju par izrādes notikumiem kā reālās dzīves atspoguļojumu, "drausmīgu ilustrāciju", kā tas apzīmēts iepriekš citētajā preses atsauksmē.

Par to, ka arī šis iestudējums bija iecerēts ar mērķi pievērst sabiedrības uzmanību nepieciešamajai likuma reformai, liecina izrādes programmiņā publicētā anotācija: "Tās normas, kas pastāv it kā aiz tradīcijas un ko sargā arī likuma panti, mūsu

laikos ir novecojušas un atmetamas, kā to atzīst visdažādākās sabiedriskās aprindās, bet neatceļ tās aiz konservatīvisma vai kaut kādiem aizspriedumiem un aprēķiniem.” (Strādnieku teātris 1932: 6–7) To pašu atzīmē arī recenzenti, kas uzmanību veltījuši politiskajam izrādes vēstījumam. “Domas”: “Drāmā pacelts un, galvenais, radikāli atrisināts jautājums, kas atstāts novārtā kā praktiskā dzīvē, tā arī sociālā likumdošanā.” (Čaks 1932) “Jaunā Diena”: “Likums, kas 800 000 sievietes padara par noziedzniecēm, nav vairs likums. Lugā ar strādnieka Paula vārdiem izteikta ir likuma neatbilstība notiekošajam [...], tāpēc mums darba sievietēm šī cīņa par aborta legalizāciju jāuzskata kā mūsu tagadējās un turpmākās cīņas pamatprasība!” (Slisse 1932) Izrādē iekodētais politiskais vēstījums par nepieciešamajām likuma izmaiņām panāca rezultātu. Sabiedrība bija informēta par paredzētajiem likuma grozījumiem, diskusijā iesaistījās sieviešu organizācijas, juristi, katra partija precīzi formulēja un izteica savu pozīciju, kas izskanēja likuma apspriešanas debatēs.

1932. gada 2., 9. un 20. decembra Saeimas sēdē tika apspriesti likuma grozījumi. Debatēs izteikto katras partijas nostāju sieviešu reproduktīvajās tiesībās rūpīgi analizējusi un atrefērējusi Ineta Lipša (Lipša 2013: 183–185). Likuma grozījumi visradikālākās izmaiņas paredzēja 466. pantā, kurā ar negatīvu formulējumu pieļāva izdarīt abortu, kas agrāk pilnīgi aizliegts. Negatīvā atruna “nav uzskatāma par noziedzīgu” tika attiecināta uz četrām indikācijām: medicīnisko (grūtnieces dzīvības apdraudējumu vai smagu viņas veselības satricinājumu), eigēnisko (lai novērstu bērna piedzimšanu ar smagiem garīgiem vai miesīgiem trūkumiem), juridisko (lai novērstu bērna piedzimšanu, kurš ieņemts noziedzīgā veidā 517.–523. pantā norādītajos gadījumos), sociālo (lai novērstu bērna piedzimšanu, kas radītu smagu postu grūtniecei vai viņas ģimenei). Pats būtiskākais bija 466. pantā iestrādātais pieļāvums par nosacījumiem, kas ļauj abortu legāli izdarīt pirmajos trīs grūtniecības mēnešos. Pēc karstām debatēm par Sodu likumu trīs lasījumos notika aizklāta balsošana par jaunieviesto 466. pantu, un pēc tās ar 50 balsīm “par”, 33 – “pret”, 3 – “atturas” likuma grozījumi tika pieņemti. Līdz ar to aborts Latvijā vairs nebija kategoriski aizliegts. Latvijas tiesību vēstures mācību grāmatā norādīts: “Šis grozījums krimināltiesībās iezīmēja jaunu izpratni par sievietes tiesībām pieņemt lēmumu par bērna dzimšanu.” (Lēbers 2000: 254) Kad jaunais likums stājās spēkā, pieņēma arī “Amnestijas aktu aborta lietās” (Likumu krājums 1933: 77), kas sakarā ar jaunā 466. panta ieviešanu no soda atbrīvoja agrāk par šiem noziegumiem sodītās sievietes. Sodu likums divpadsmit gadus tika gatavots un apspriests, nemitīgi to papildinot un precizējot. Latvijas tiesīzinātnieki mūsdienās to raksturo kā savam laikam atbilstošu un pilsoniskas, demokrātiskas valsts principus reprezentējošu, arī šobrīd uz to bieži vien mēdz atsaukties (Neverževskis 2016). Pēc Latvijas valsts neatkarības atgūšanas sabiedrībā zināmu atbalstu guva ideja apturēt spēkā esošo padomju Krimināllikuma darbību un atjaunot

demokrātijas laika Sodu likumu, līdz Saeima pieņēmtu jaunu Kriminālkodeksu (Reigase 1998). Tas netika realizēts, bet apliecina Latvijas demokrātijas perioda nozīmīgo sasniegumu, sabiedrības iesaisti politiskajos procesos un cieņpilnas diskusijas nozīmi. Rīgas Strādnieku teātris bija viens no aktīvajiem demokrātijas procesa dalībniekiem.

Nobeigums

Sabiedriskie procesi un teātris atrodas pastāvīgā mijiedarbībā. Teātris ir publiska telpa, kurā indivīds ar klātbūtni kopējā līdzpārdzīvojumā sevi izjūt kā auditorijas daļu. Teātris kā medijs politiskam vēstījumam formē auditorijas un līdz ar to sabiedrības viedokli. Kritisks, no padomju ideoloģiskā uzslāņojuma atbrīvots Rīgas Strādnieku teātra nozīmes vērtējums latviešu teātra un scenogrāfijas mākslas attīstībā sociālās mākslas vēstures aspektā vēl ir turpmākās izpētes uzdevums. Trīs rakstā apskatītajās izrādēs teātris iesaistījās likuma izmaiņu izpratnes veidošanā. Rīgas Strādnieku teātra sociāli aktīvā pozīcija mūsdienu kontekstā ir skatāma kā sava laika mākslas aktivisms. Rakstā apskatītajiem Rīgas Strādnieku teātra iestudējumiem bija politiski mērķi. Trīs secīgie iestudējumi par abortu tēmu bija kā rūpīgi izplānota sabiedriskās domas izmaiņas kampaņa. Pirmā izrāde, Krēdes "Paragrāfs 218", bija trauksmes celšana par Sodu likuma tālāku virzīšanu bez būtiskām izmaiņām abortu kriminālo sodu punktos. Izrāde pārliecināja par pastāvošo sodu netaisnīgumu un bezspēcību abortu skaita ierobežošanā. Stāsta turpinājums otras Krēdes lugas iestudējumā "Vai tiesa taisna?" par ārsta tiesas procesu tika veidots vienlaicīgi ar reāliem tiesu procesiem pret ārstiem Vācijā. Trešās lugas iestudēšanas laiks sakrīt ar sociāldemokrātu frakcijas iesniegto likuma izmaiņu priekšlikumu izskatīšanu Saeimas komisijā. Volfa lugas "Ciankālijs" iestudējums panāca izpratni par tepat līdzās notiekošām traģēdijām un emocionālu līdzpārdzīvojumu kriminālā soda draudu upuriem. Strādnieku teātra iestudējumi deva savu ieguldījumu, lai panāktu sabiedriskās domas izmaiņas par labu likumos nepieciešamo grozījumu pragmatiskai izpratnei.

Izrāžu laikmetīgi aktuālais saturs prasīja meklēt mākslinieciskos risinājumus, kas būtu uz tās dienas viļņa. Satura aktualitāte veda pie formas novitātes. Inovācijām bagātākais bija Krēdes "Paragrāfa 218" iestudējums. Šajā izrādē izmantotās interaktīvās intermēdijas bija piemērota forma, lai publiku iesaicinātu līdzdalībai, provocētu skaļi izteikt viedokli. Iespēja noskatīties jau redzēta stāsta turpinājumu otrajā izrādē "Vai tiesa taisna?" padziļināja emocionālo iesaistišanos un izpratni par to, kā likumi ietekmē ikdienas dzīvi. Mākslinieciski tas tika risināts, reālistiskās līnijās veidojot ekspresīvi sakāpinātu dramatisko darbību. Tehnisko risinājumu inovācija – griežamā skatuve, kas Rīgā pirmo reizi izmantota Strādnieku teātrī, šajā izrādē, spriežot pēc recenzijām, neattaisnoja sevi. Tomēr tās izveide un lietojums ļoti daudzās izrādēs bija sekmīgs un kļuva par raksturīgu Strādnieku teātra iezīmi. Trešajā

iestudējumā, lugā "Ciankālijs", mākslinieciskais risinājums panāca skatītāju identifi-
cēšanos ar lugas personāžiem, jo dekorācijās tika iekļauti elementi, kas asociē
darbības vidi ar Rīgu. Jāsecina, ka laikmetīgs saturs kā nepieciešamus darīja arī
māksliniecisko un tehnisko paņēmienu jauninājumus.

Rakstā apskatītie trīs izrāžu piemēri ir apliecinājums tam, ka Rīgas Strādnieku
teātra vieta Latvijas teātru kopainā bija īpaša. Pirmkārt, tas bija teātris ar skaidri
deklarētu politisko nostāju. Tādi mākslinieciskie paņēmieni kā tieša skatītāju uzru-
nāšana izrādes laikā, skatuviskās darbības ienešana skatītāju zālē tipoloģiski līdzi-
nās vācu politiskā teātra ievērojamo pārstāvju Ervina Piskatora un Bertolta Brehta
(*Bertholt Brecht*, 1898–1956) teorētiski pamatotajiem principiem. Otrkārt, šis teātris
raksturojams kā sociālās kritikas virziena pārstāvis, jo savos iestudējumos pievērsās
nopietnām sava laika problēmām, komentēja gan vietējās, gan starptautiskās aktuālās
norises. Repertuārā iekļautās lugas bieži bija rakstītas, balstoties uz reāliem notiku-
miem, ko apliecina rakstā apskatītie iestudējumi. Treškārt, tas bija spilgts modernis-
ma teātris, kas meklēja savu suverēno stilu, izmantojot tā laika teātrim raksturīgā
konstruktīvisma, ekspresionisma, aģitpropa, reālisma un naturālisma virziena ska-
tuviskos paņēmienus. Teātris pārstāvēja kreisi centrisku politisko pozīciju. Tas noro-
bežojās no radikāli kreisajiem, piemēram, Rīgas Arodbiedrību centrālbiroja drāmas
studijas – "vajātā teātra" – klaji revolucionāri aģitējošajiem paņēmieniem no vienas
puses un viegla satura izklaides produktiem pilsoniskās gaumes apmierināšanai – no
otras. Spēles stils tika meklēts tāds, lai skatītāju padarītu par aktīvu līdzdalībnieku.
Par to liecina atsauksmēs un atmiņās par šī teātra izrādēm bieži pieminēti skatītāju
starpсаucieni, līdzī dziedāšana un celšanās kājās. Rakstā skatītajos gadījumos ska-
tītāju līdzdalība tika panākta ar tēmas aktualitāti, kas sasaucās ar politiskās dzīves
norisēm. Izrādes caur līdzpārdzīvojumu ļāva iejusties traģiskajās situācijās, kas bal-
stītas reālos notikumos, ko pieredzējuši lugu autori. Interaktīvās starpspēles skatī-
tājus iesaistīja dialogā, provocēja izteikt viedokli. Tas rosina turpmāk pētīt, vai Rīgas
Strādnieku teātris vietējā teātra ainā būtu skatāms kā aizsācējs līdzdalības teātra
virzienam. Laikmetīgi nozīmīgu norišu komentārs teātra valodā veda pie jaunu spēles
un vizuālo paņēmienu radīšanas. Protams, nav iespējams noteikt, cik lielā mērā tieši
šie trīs iestudējumi noveda pie izmaiņām Latvijas likumos, bet, ņemot vērā trīs secīgi
veidoto iestudējumu sakritību ar izmaiņu projekta publicēšanu, diskusiju uzvīlējumu
saistībā ar ārstu prāvām Vācijā un Sodu likuma pieņemšanas debatēm Saeimā, tos
var uzskatīt par aģitācijas platformu, lai mainītu sabiedrisko noskaņojumu par labu
sieviešu tiesību akceptēšanai reproduktīvajos jautājumos. Rīgas Strādnieku teātra
izpētes tālākai virzīšanai šajā rakstā tika izsekots iestudējumu paralēlēm ar politisko
notikumu gaitu. Tas sniedz jaunu skatījuma rakursu teātra vēstures izpētē, akcentējot
mijiedarbību ar sabiedriski politiskajām norisēm.

Literatūra

- Arodnieks (1930). Strādnieku teātris cīņā pret likuma paragrāfu. *Arodnieks*, 10.12.
- A. T. [Ādolfs Talcis] (1930). § 218 Strādnieku Teātrī. *Signāls*, Nr. 3 (11), 03.11., 123. lpp.
- A. U. [Andrejs Upīts] (1930). K. Krēdes drāma Paragrāfs 218. *Domas*, Nr. 10, 01.10., 403. lpp.
- Blūma, M.; Reigase, A. (1972). *Latvijas PSR Kriminālkodekss un tā attīstība*. Rīga: Pētera Stučkas LVU Redakcijas un izdevniecības nodaļa.
- Briedis, Irma (1932). Frīdriha Volfa drāma "Ciankālijs" Strādnieku teātrī. *Dailes Magazīna*, 11.04., 28. lpp.
- Brooke, Stephen (2001). "A New World for Women"? Abortion Law Reform in Britain during the 1930s. *The American Historical Review*, No. 106(2), pp. 431–459.
- Credé, Carl (1930). *Gequälte Menschen §218*. Berlin. Available: <https://muvs.org/en/topics/literary-quotes/carl-crede-gequaelte-menschen-paragraph-218-en/> [accessed 23.07.2023.].
- Čaks, Aleksandrs (1932). Frīdriha Volfa drāma "Ciankālijs". *Domas*, Nr. 9, 01.09., 634.–635. lpp.
- Dzīlleja, Kārlis (1927). *Tiesa un taisnība: sabiedriski-juridiski apcerējumi*. Rīga: Kultūras Balss.
- Erss, Ādolfs (1930). § 218 Strādnieku teātrī. *Pēdējā Brīdī*, 10.12.
- Erss, Ādolfs (1932). Mākslas hronika. "Ciankālijs" Strādnieku teātrī. *Pēdējā Brīdī*, 11.02.
- Foto LNA13984 [07.12.1930.]. Strādnieku teātrī iestudētās K. Krēdes lugas "218. paragrāfs" skats. Autors nav zināms. Atrodas: Latvijas Nacionālajā arhīvā, KFFDA F1 10.
- Foto RTMM 160189 [07.12.1930.]. Strādnieku teātris, skats no izrādes "Paragrāfs 218". Autors nav zināms. Atrodas: Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā, Str.T. F5-18.
- Foto RTMM 160255 [29.10.1932.]. Strādnieku teātris, skats no izrādes "Ciankālijs". Autors nav zināms. Atrodas: Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā, Str.T. F6-26.
- Foto RTMM 160405 [14.11.1931.]. Strādnieku teātris, skats no izrādes "Vai tiesa taisna?": Doktors Hanzens – L. Šmits, Hanzena kundze – O. Starka-Stendere. Autors Leonīds Leimanis. Atrodas: Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā, Str.T. F6-5.
- Foto RTMM 160409 [14.11.1931.]. Strādnieku teātris, skats no izrādes "Vai tiesa taisna?". Autors Leonīds Leimanis. Atrodas: Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā, Str.T. F6-6.
- Foto RTMM 160410 [14.11.1931.]. Strādnieku teātris, skats no izrādes "Vai tiesa taisna?". Autors nav zināms. Atrodas: Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā, Str.T. F6-7.
- Frant, Elena, Ancuta (2012). The Influence of the Constitutional Provisions in Establishing the Legal Status of Abortion. View in Comparative Law. *Buletinul Stiintific al Universitatii Mihail Kogalniceanu*. 21/2012, No. 1, pp. 291–302. Available: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=112751> [accessed 23.07.2024.].
- Hausmanis, Viktors (1970). Rīgas Strādnieku teātris. *LPSR Mazā enciklopēdija. 3. sējums*. Rīga: Liesma, 429. lpp.
- Hausmanis, Viktors (2002). Latvijas režija (1900–1945). Galvenās tendences. Radzobe, Silvija (zin. red.). *20. gadsimta teātra režijā pasaulē un Latvijā*. Rīga: Jumava, 52.–92. lpp.
- Fischer-Lichte Erika (2005). *Theatre, Sacrifice, Ritual: Exploring Forms of Political Theatre*. Routledge: London and New York.
- Fischer-Lichte Erika; Wihstutz Benjamin (eds.) (2005). *Performance and the Politics of Space: Theatre and Topology*. Routledge: London and New York.

- Greasley, Kate (2017). *Arguments about Abortion. Personhood, Morality, and Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Greasley, Kate; Kaczor, Christoper (2018). *Abortion Rights: For and Against*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goļakovs, I. T. (red.) (1947). *Krimināltiesības. 2. d. Sevišķā daļa*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Grossmann, Atina (1978). Abortion and Economic Crisis: The 1931 Campaign against § 218 in Germany. *New German Critique*, No. 14. Duke University Press, pp. 119–137.
- Grossmann, Atina (1995). *Reforming Sex: The German Movement for Birth Control and Abortion Reform, 1920–1950*. Oxford University Press.
- Gruzna, Pāvils (1930). Strādnieku teātra jauninscenējumā K. Krēdes drāma: "Paragrāfs 218". *Sociāldemokrāts*, 09.12.
- Gruzna, Pāvils (1931). K. Krēdes sociālā drāma "Justīcijas krīze" (§ 218 turpinājums) strādnieku teātrī. *Sociāldemokrāts*, 17.11.
- Jēger-Freimane, Paula (1930). Strādnieku teātris savā 5. pastāvēšanas gadā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 12.
- Kaczor, Christoper (2011). *The Ethics of Abortion. Women's Rights, Human Life, and the Question of Justice*. New York: Routledge.
- Kārklīšs, Jānis (1932). Teātris – sociālo cīņu ierocis. Fr. Volfa drāma "Ciankālijs" Strādnieku teātrī. *Jaunākās Ziņas*, 01.11.
- Krauss, Detlefs; Pastile, Jenss, Kristians (2002). *Krimināltiesību pamatjautājumi Latvijā un Vācijā*. Rīgā: Latvijas Vēstnesis.
- Kundziņš, Kārlis (1953). *Latviešu teātra repertuārs līdz 1940. gadam*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Kundziņš, Kārlis (1955). *Latviešu teātra repertuārs līdz 1940. gadam*. Otrs labots un papildināts izdevums. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Kundziņš, Kārlis (1972). *Latviešu teātra vēsture. 2. sējums*. Rīga: Liesma.
- Lapsene (1923). Arī skolnieki. *Lapsene*, Nr. 10, 25.10.
- Latvijas Vēstnesis (1998). Krimināllikums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 08.07.
- Lēbers, Dītrihs, Andrejs (sast.) (2000). *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Rīga: Fonds Latvijas Vēsture.
- Lejnieks, Jānis (1995). Latvijas laika labākais. Nr. 2. Tautas nams Rīgā. *Māksla*, Nr. 2, 73.–78. lpp.
- Likumu krājums (1933). Amnestijas akts aborta lietās (1933). *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. 1933. gads*. Rīga: Kodifikācijas nodaļas izdevums, 77. lpp.
- Lipša, Ineta (2013). "Over-Latvianization in the Heaven". Attitude towards Contraception and Abortions in Latvia, 1918–1940. Felder, Björn M.; Weindling, Paul J. (eds.). *Baltic Eugenics, Bio-politics, Race and Nation in Interwar Estonia, Latvia and Lithuania, 1918–1940*. Amsterdam: Rodopi, pp. 169–201.
- Lipša, Ineta (2022). *Viena. Grozāmo sarakstu slazdā: sieviešu politiskā vēsture Latvijā 1922–1934*. Rīga: Friedrich-Ebert-Stiftung.

LR IV Saeimas IV sesija (1933). *Latvijas Republikas stenogrammas, 4. sesija*.

Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums.

LPSR APP Ziņotājs (1956). PSRS Augstākās Padomes dekrēts "Par abortu aizlieguma atcelšanu". *Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija Ziņotājs*, Nr. 1(1763), 20.01.

LV portāls (2022). "Atvieglots grūtniecības pārtraukšanas regulējums no kara bēgošajām Ukrainas sievietēm". *LV portāls*, 23.04. Pieejams: <https://lvportals.lv/skaidrojumi/340270-atvieglots-grutniecibas-partraukšanas-regulejums-no-kara-begosajam-ukrainas-sievietem-2022> [skatīts 23.07.2024.].

Mamaja, Evita (2002). Modernisms latviešu teātrī (1920–1930). Radzobe, Silvija (zin. red.). *20. gadsimta teātra režija pasaulē un Latvijā*. Rīga: Jumava, 93.–124. lpp.

Neverževskis, Haralds (2016). *1933. gada 24. aprīļa Sodu likums ar likumdošanas motīviem un sīkiem komentāriem*. Rīga: [b. i.]

Pollähne, Lothar (2023). Carl Credé: Wie "der rote Doktor" gegen Paragraph 218 kämpfte. *Vorwaerts.de*. Verfügbar: <https://vorwaerts.de/artikel/carl-crede-rote-doktor-gegen-paragraph-218-kaempfte> [gesehen 23.07.2024.].

Rafkajs, L. (1931). Cīnkālija ceturtais cēliens iesācies. *Jaunākās Ziņas*, 28.02.

Reigase, Agra (1998). Par Latvijas Republikas Krimināllikuma tapšanu. *Jurista Vārds*, Nr. 2 (70). Pieejams: <https://m.juristavards.lv/doc/46683-par-latvijas-republikas-kriminallikuma-tapsanu/> [skatīts 23.07.2024.].

Saeima.lv (2012). Konference "Tiesību uz dzīvību tvērums mūsdienu sabiedrībā". *Saeima.lv*, 16.10. Pieejams: <https://saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/20149-konference-diskute-par-tiesibam-uz-dzivibu> [skatīts 23.07.2024.].

Šefrna, Vivian (2023). The Right to Make Choices About Our Bodies Only Belongs to Us! Induced Abortion and the Communist Women's Press in Interwar Czechoslovakia. *Dějiny – Teorie – Kritika*, No. 1. Available: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1164455> [accessed 24.07.2024.].

Siliņš, Ronalds; Puriņa, Eva (2022). "Re:Check" skaidro: Vai tiešām izvarotai sievietei lielāka trauma ir no aborta nekā bērna iznēsāšanas? *Ism.lv*, 05.02. Pieejams: https://www.ism.lv/raksts/zinas/latvija/recheck-skaidro-vai-tiesam-izvarotai-sievietei-lielaka-trauma-ir-no-aborta-neka-berna-iznesanas.a454815/?utm_source=ism&utm_medium=theme&utm_campaign=theme [skatīts 23.07.2024.].

Slisse, Emīlija (1932). "Cīnkālijs" Strādnieku teātrī. *Jaunā Diena*, 03.11.

Sniedze, Evita (2006). *Latviešu teātra hronika 1919–1944*. Rīga: Zinātne.

Strādnieku teātris (1930). *§218*. Izrādes programmiņa. Rīga: Nākotne.

Strādnieku teātris (1931a). *Amnestija*. Izrādes programmiņa. Rīga: Nākotne.

Strādnieku teātris (1931b). *Vai tiesa taisna?* Izrādes programmiņa. Rīga: Nākotne.

Strādnieku teātris (1932). *Cīnkālijs*. Izrādes programmiņa. Rīga: K. Šitces spiestuve.

Sudrabkalns, Jānis (1930). Paragraf 218 [Paragrāfs 218]. *Segodnja Večerom*, 08.12.

Sudrabkalns, Jānis (1932). Vrach dramturg boretsja za razreshenie abortov. Cīnistii kalii v Rabochem teatre [Ārsts dramaturgs cīnās par abortu atļaušanu. "Cīnkālijs" Strādnieku teātrī]. *Segodnja*, 11.02.

Svari (1924). Eņģeļišu taisītāja. *Svari*, 19.12., 407. lpp.

Titāns, Normunds; Jansone, Ilze (2022). Arhibīskapa Stankeviča "nedzimušie Raiņi"? – pienesums diskusijai par Ukrainas karā izvaroto sieviešu abortiem. *Ceļš / The Way*, Nr. 73. DOI: 10.22364/cl.73.05. Pieejams: https://www.apgads.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Cels/Cels_73/cl.73.05-titans_jansone.pdf [skatīts 23.07.2024.].

Usborne, Cornelia (2012). *Cultures of Abortion in Weimar Germany*. New York: Berghahn Books.

Valdības Vēstnesis (1918). Sodu likums. *Valdības Vēstnesis*, 14.12.

Valdības Vēstnesis (1930). Sodu likums. *Valdības Vēstnesis*, 08.10.

Valters, Nikolajs (1931a). Latvijas juristu kongress. *Jurists*, Nr. 6/7.

Valters, Nikolajs (1931b). Vai tiesa taisna? *Sociāldemokrāts*, 11.13.

Valters, Nikolajs (1933). Aborta sodāmība pēc Latvijas sodu likumiem. *Jurists*, Nr. 3.

Vanaga, Anita (2016). "Kreisā" scenogrāfija Rīgā. *Latvijas mākslas vēsture, V sējums*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts, 380.–386. lpp.

Wolf, Friedrich (1928). *Kunst ist Waffe! Eine Feststellung*. Berlin: Arbeiter-Theater-Bund Deutschland.

Wolf, Friedrich (1929). *Cyankali (§ 218)*. Available: <https://nemesis.marxists.org/wolf-cyankali-218-druckversion.htm> [accessed 23.07.2024.].

Zeltiņa, Guna (2010). Strādnieku teātris. Dzene, Lilija (zin. red.). *Latviešu teātris no pirmsākumiem līdz mūsdienām*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 228.–235. lpp.